

РОЛЬ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ

THE ROLE OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION IN THE FORMATION OF AN ACTIVE CIVIC POSITION

У статті розкрито роль військово-патріотичного виховання в процесі формування активної громадянської позиції. Обґрунтовано, що військово-патріотичне виховання є важливим чинником становлення особистості громадянина-патріота, здатного свідомо та відповідально діяти в інтересах держави й суспільства. Визначено, що процес військово-патріотичного виховання має розглядатися не лише як система засвоєння знань і навичок, а як інтегрований процес духовно-морального, ціннісного та психолого-педагогічного розвитку особистості. Узагальнено визначення сутності поняття «громадянська позиція» на підставі сучасних наукових підходів. Здійснено аналіз нормативно-правових документів, які регламентують державну політику у сфері громадянського та патріотичного виховання. З'ясовано, що військово-патріотичне виховання здійснює вплив на формування когнітивного, ціннісно-мотиваційного та поведінкового компонентів громадянської позиції. Виокремлено його основні функції, такі як інформаційно-просвітницька, психолого-педагогічна, ціннісно-світоглядна, мотиваційна та соціалізаційна. Встановлено, що реалізація даних функцій забезпечує розвиток патріотичної свідомості, моральної стійкості, дисципліни, відповідальності та готовності до служіння Батьківщині.

Розкрито практичні аспекти інтеграції військово-патріотичного виховання в освітній процес закладів освіти, зокрема через дисципліни гуманітарного циклу, виховні заходи, військово-спортивні ігри, волонтерську діяльність. Акцентовано увагу на ролі педагогів-вихователів у формуванні соціальної активності та громадянської зрілості молоді.

Зроблено висновок, що військово-патріотичне виховання є системо-утворювальним чинником формування громадянської позиції, оскільки поєднує знання, цінності й поведінкову активність у єдиний виховний процес. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на визначення критеріїв і показників оцінювання рівня сформованості громадянської позиції, а також на визначення педагогічних умов ефективної інтеграції військово-патріотичного виховання в освітній процес різних рівнів.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, громадянська позиція, громадянська свідомість, національна ідентичність,

патріотизм, заклад освіти, освітній процес, національна безпека.

The article reveals the role of military-patriotic education in the process of forming an active civic position. It substantiates that military-patriotic education is an important factor in shaping the personality of a citizen-patriot who is capable of acting consciously and responsibly in the interests of the state and society. It is determined that the process of military-patriotic education should be considered not only as a system of acquiring knowledge and skills but also as an integrated process of spiritual, moral, value-based, and psychological-pedagogical development of the individual.

The essence of the concept of "civic position" is summarized based on modern scientific approaches. An analysis of regulatory and legal documents governing state policy in the field of civic and patriotic education has been conducted. It has been found that military-patriotic education influences the formation of the cognitive, value-motivational, and behavioral components of a civic position. Its main functions are highlighted, including informational and educational, psychological and pedagogical, value and worldview, motivational, and socialization functions. It is established that the implementation of these functions ensures the development of patriotic consciousness, moral resilience, discipline, responsibility, and readiness to serve the Motherland.

The article reveals the practical aspects of integrating military-patriotic education into the educational process of educational institutions, particularly through humanities disciplines, educational activities, military-sports games, and volunteer work. Emphasis is placed on the role of educators in fostering social activity and civic maturity among young people.

It is concluded that military-patriotic education serves as a system-forming factor in the development of a civic position, as it integrates knowledge, values, and behavioral activity into a unified educational process. Further research should focus on defining the criteria and indicators for assessing the level of civic position formation, as well as identifying pedagogical conditions for the effective integration of military-patriotic education into the educational process at different levels.

Key words: military-patriotic education, civic position, civic consciousness, national identity, educational institution, educational process, patriotism, national security.

УДК 37.035:355.02

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/89.54>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Мяло В.М.,

orcid.org/0000-0002-6964-2461

ст. викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії
Національної гвардії України

Данильченко О.А.,

orcid.org/0000-0001-8858-9275

докт. філос.,
ст. викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії
Національної гвардії України

Василенко Л.А.

orcid.org/0009-0000-2789-599X

викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Національної академії
Національної гвардії України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У процесі розбудови сучасної української державності та в умовах зовнішніх загроз її суверенітету й територіальній цілісності особливої актуальності набуває проблема усвідомлення громадянами індивідуальної відповідальності перед державою та суспільством. Важливим стратегічним завданням є формування у молодого покоління національної свідомості, патріотизму, поваги до

ключових інституцій держави, готовності стати на захист Батьківщини та сумлінно виконувати громадянський обов'язок. З огляду на це, військова освіта має розглядатися не лише як система надання знань, умінь і навичок, а й як інструмент виховання громадянської позиції та відповідальності, що виступають фундаментальними особистісними якостями для життя і професійної діяльності в умовах сучасних суспільно-політичних реалій.

Так, події 2014 року та початок широкомасштабного протистояння російській агресії дозволили виявити низку суттєвих проблем у системі військово-патріотичного виховання, зокрема у контексті формування чіткої громадянської позиції. Попри наявність нормативно-правової бази та багаторічні спроби інституціоналізації цього напрямку, з'ясувалося, що значна частина такої роботи мала фрагментарний і декларативний характер, а її ефективність у практичному вимірі виявилася обмеженою.

Серед недоліків можна відзначити відсутність уніфікованих критеріїв оцінювання результативності виховного процесу, недостатню інтеграцію в систему освіти, домінування формалізованих заходів символічного характеру над практичною діяльністю, що має бути спрямованою на внутрішню мотивацію й свідоме прийняття громадянських обов'язків. Також, недостатньо врахованими залишалися індивідуально-психологічні особливості молоді, їх життєві орієнтири та соціальний досвід, що ускладнює формування стійкої громадянської позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим інструментом формування стійкої громадянської позиції, що ґрунтується на патріотизмі, готовності до самопожертви та усвідомленні власної відповідальності перед суспільством і державою є військово-патріотичне виховання, спрямоване на зміцнення моральних якостей, національної ідентичності та світоглядних орієнтирів українського суспільства.

Нормативно-правова база України останніх років засвідчує державний пріоритет у розвитку національно-патріотичного виховання. Так, на законодавчому рівні закріплено визначення військово-патріотичного виховання як виховного процесу, спрямованого на формування оборонної свідомості та готовності до захисту Вітчизни [1]. Наказом Міністерства оборони України затверджено нову Концепцію військово-патріотичного виховання в системі Міноборони [2], яка визначає індикатори ефективності та шляхи їх досягнення. У сфері освіти важливе значення має наказ Міністерства освіти і науки України, що оновив Концепцію національно-патріотичного виховання для освітнього середовища [3]. Також необхідно звернути увагу на Указ Президента України від 04 вересня 2024 року № 608/2024 «Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019» [4], що скасував попередню Стратегію національно-патріотичного виховання 2019 року, демонструючи необхідність оновлення підходів у воєнний час.

Свіжі погляди на стратегічні напрями військово-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні відображено в працях сучасних українських науковців, таких як: І. Бех, Л. Канішевська,

Р. Малиновський, І. Шопіна, М. Салій, М. Баглай, О. Шинкарук, В. Рагозіна, О. Остапенко та інші.

Л. Канішевська та В. Рагозіна здійснили Всеукраїнське опитування старшокласників і вчителів закладів загальної середньої освіти щодо військово-патріотичного виховання в умовах освітнього процесу [5], використавши методи анкетування, аналізу, класифікації та узагальнення емпіричних даних. Вони визначили проблеми, що потребують осмислення та окреслюють освітнім закладам перспективи переформатування їхньої діяльності з врахуванням соціального замовлення. І. Бех, Л. Канішевська та Р. Малиновський стверджують, що військово-патріотичне виховання як науково-прикладна проблема є складником теорії виховання, пропонуючи такі принципи сучасного військово-патріотичного виховання, як дерусифікація, національна спрямованість на збереження національної ідентичності; готовність до захисту України; гуманізація виховного процесу; консолідація; конструктивне лідерство; неперервність та послідовність; інтегрованість; культуровідповідність; педагогічна компетентність; особистісна рефлексія; виховний оптимізм та соціальна гармонія [6].

Власну класифікацію функцій, які виконує військово-патріотичне виховання у системі підготовки до військової служби запропонували І. Шопіна та М. Салій, а саме: соціалізаційна, адаптаційна, інформаційна та функція безперервного розвитку [7], а М. Баглай зазначає, що «від патріотичної та громадянської позиції курсанта – майбутнього офіцера військового закладу вищої освіти багато в чому залежить рівень сформованості громадянської позиції в його підлеглих, а також у наступних поколіннях військовослужбовців, адже офіцер виконує функції керівника та наставника під час вирішення курсантами службових та навчально-бойових завдань щодо захисту держави, викладача та вихователя, який допомагає курсантам формувати громадянську позицію та патріотичні якості» [8].

Мета статті. Здійснити аналіз ролі та потенціалу військово-патріотичного виховання як одного з ключових чинників формування стійкої громадянської позиції, а також визначити основні принципи, функції та організаційно-педагогічні умови його ефективної реалізації в освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-Української війни чітка громадянська позиція стає не лише моральною, а й стратегічною потребою. Так, історична практика переконливо показує, що чітка громадянська позиція населення є визначальним чинником успішності держави у війнах. Під час Другої світової війни саме ідеологічна згуртованість, патріотичне піднесення та чітке розуміння мети боротьби стали фундаментом стійкості армій країн антигітлерівської коаліції. Зокрема, солдати, які усвідомлювали значення своєї боротьби для захисту національної державності та демократії,

проявляли високу моральну стійкість та готовність до самопожертви навіть у надзвичайно складних умовах. Подібна тенденція простежується як в ранній історії часів Гетьманщини, так і в новітній історії України, де чітко усвідомлення національних цінностей і обов'язків перед державою ставало ключовим чинником мобілізації нашого суспільства у критичні моменти. Під час визвольних змагань українського народу початку XX століття, у період боротьби за незалежність та формування національних структур влади, громадянська позиція населення сприяла організації опору зовнішнім загрозам та розвитку і зміцненню державних інституцій. Сьогодні ця історична традиція патріотизму та активної громадянської позиції знову постає однією з вирішальних для збереження територіальної цілісності, ефективності оборони та консолідації українського суспільства навколо спільної мети.

Тож, що таке «громадянська позиція», та яка роль в процесі її формування покладається саме на «військово-патріотичне виховання»?

Сам прикметник «громадянський» утворюється від слова «громадянин» і стосується статусу людини в державі, її обов'язків, прав та морально-етичних принципів. Це слово вживається тоді, коли мова йде про людину як члена державного суспільства, вказуючи на статус людини як громадянина держави та її обов'язків перед суспільством. Також, в Великому тлумачному словнику сучасної Української мови розкривається термін «громадянськість» як «усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов'язків щодо держави, суспільства», вказуючи на почуття нерозривного зв'язку з народом, усвідомлення відповідальності за безпеку, процвітання Батьківщини, її просування по шляху історичного прогресу та розвитку свідомості особистості [9, с.262]. А термін «позиція» з точки зору соціально-психологічної антропології в даній зв'язці відіграє важливе смислове навантаження. Під ним розуміють цілісну характеристику поведінки людини, яка визначила свій світогляд, принципи та лінію вчинків у взаєминах з іншими. Тобто, позиція – це особистісний спосіб реалізації базових цілей і цінностей людини в соціальному просторі. Таким чином, узагальнюючи раніше розглянутий матеріал, можна сказати що «громадянська позиція» являє собою ставлення людини до держави, громадянином якої вона є, а також її участь у різноманітних формах самоорганізації громадян.

У Загальній декларації прав людини [10], що є декларативним актом ООН, не міститься прямого визначення понять «громадянська позиція», однак її положення формують ціннісне підґрунтя для його розуміння. У статті 29 наголошено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, адже саме в ньому можливий повний розвиток її особистості. Ця норма вказує, що права й свободи не існують у відриві від відповідальності перед

суспільством, в якому вона живе та діє. Водночас в статтях 18–21 закріплюють права на свободу думки, слова, зібрань та участь в управлінні державою. Саме вони створюють умови для формування активної громадянської позиції – здатності особи усвідомлено відстоювати власні переконання, брати участь у суспільному житті та впливати на розвиток демократичних інститутів. Таким чином, положення Декларації окреслюють громадянську позицію як поєднання правової свідомості та моральної відповідальності, тобто не лише користування своїми правами, а й готовність діяти задля суспільного блага. Саме на цьому ґрунтується зріле, відповідальне громадянство, що є фундаментом сучасного демократичного суспільства.

Сучасні дослідження в сфері педагогіки, соціальної психології та філософії освіти засвідчують, що громадянська позиція розглядається як складне інтегральне утворення особистості, яке виявляється в єдності набутих знань, ціннісних орієнтацій, мотивів та соціально-практичної діяльності. Її структуру можна описати через декілька наступних ключових компонентів:

– когнітивний компонент, який є основою громадянської позиції та охоплює сукупність уявлень, понять, теоретичних знань, аналітичних і критичних навичок, необхідних для усвідомленої участі в суспільному житті держави. У працях О. Пометун та Т. Ремех наголошується, що громадянська компетентність і, ширше, громадянська позиція, неможливі без системи знань про державу, суспільство, права людини та механізми демократичної участі [11]. В даному контексті когнітивний компонент забезпечує здатність особи орієнтуватися в суспільно-політичних процесах, аналізувати соціальні явища, формулювати аргументовану позицію та протистояти різним маніпулятивним впливам. Когнітивний рівень виступає необхідною передумовою переходу від знання до дії, оскільки відкриває шляхи практичної реалізації громадянської активності. У структурі громадянської позиції цей компонент є фундаментом для формування ціннісно-мотиваційної та діяльнісної складових. Водночас він не є самодостатнім, адже без поєднання з ціннісними орієнтаціями та практичною діяльністю знання залишаються «потенційними» й не трансформуються в реальну громадянську поведінку.

– ціннісно-мотиваційний компонент є ключовим структурним елементом формування громадянської позиції, оскільки він визначає внутрішню спрямованість особистості та зумовлює її готовність до соціально значущої діяльності. Як зазначає А. Лякішева, мотиваційно-ціннісний вимір становить ядро громадянської позиції, адже саме він забезпечує інтеграцію знань, переконань і морально-етичних принципів у практичну діяльність [12]. Усвідомлені мотиви та прийняті особистістю цінності формують глибинну основу громадянської активності,

надаючи їй стійкості, внутрішньої цілісності та здатності до саморегуляції в умовах соціальних і політичних викликів. Саме завдяки цьому компоненту громадянська позиція перестає бути декларативною, перетворюючись на реальну, діяльну поведінку, засновану на почутті відповідальності, обов'язку й солідарності. І. Жадан підкреслює, що у процесі становлення громадянської компетентності особливу роль відіграють соціально-психологічні чинники – емоційне ставлення до суспільних явищ, почуття національної гордості, довіра до державних інститутів і відчуття спільності з громадою [13]. Вони виконують функцію інтеграторів внутрішньої позиції, поєднуючи раціональні переконання з емоційно-ціннісним досвідом людини. Таким чином, ціннісно-мотиваційний компонент не лише формує світоглядну основу громадянської поведінки, але й забезпечує її моральну й емоційну вмотивованість, що сприяє сталому розвитку громадянської свідомості та активної життєвої позиції особистості;

– поведінковий або діяльнісний компонент відображає здатність особистості застосовувати власні знання та цінності у конкретній соціально значущій діяльності. Як зазначає М. Баглай, цей компонент охоплює ініціативно-діяльнісні прояви, уміння та навички реалізації громадянської позиції у професійній і суспільній сферах [14]. Активна участь у житті громади, взаємодія з соціальними інститутами та виконання громадянських обов'язків є показниками зрілої громадянської свідомості, що відображає інтеграцію когнітивних, емоційних і мотиваційних чинників у практичну площину. Отже, діяльнісний компонент виступає інтегруючою ланкою між знаннями, цінностями та реальною громадянською практикою, забезпечуючи цілісність і дієвість громадянської позиції.

Таким чином, громадянська позиція постає як цілісна система, що інтегрує знання, ціннісно-мотиваційні орієнтації та практичну активність, забезпечуючи усвідомлену участь особистості в житті суспільства. В даній системі:

– когнітивний компонент формує інтелектуальну основу громадянської свідомості, визначаючи розуміння соціальних процесів і механізмів участі;

– ціннісно-мотиваційний компонент задає смислову спрямованість і внутрішні стимули до дії;

– діяльнісний компонент забезпечує практичну реалізацію громадянських переконань у конкретних формах поведінки.

Взаємодія цих елементів створює підґрунтя для формування активної, відповідальної та рефлексивної громадянської позиції.

Важливо розуміти, що громадянська позиція є набутою, а не вродженою якістю, тому ключовими детермінантами її формування виступає освіта та виховання. Вони забезпечують не лише

засвоєння знань про суспільно-політичні процеси, а й розвиток критичного мислення, правової культури, соціальної відповідальності та здатність до конструктивної взаємодії в громадському просторі. Освітньо-виховне середовище виступає основним простором формування громадянських цінностей, світоглядних орієнтирів і соціальної активності, що визначають рівень зрілості громадянської позиції. Хоча цей процес триває протягом усього життя, саме підлітково-юнацький період є базовими для закладання ціннісних основ громадянської свідомості.

У цьому контексті особливого значення набуває військово-патріотичне виховання, яке є складовою системи національного виховання та спрямоване на формування «патріотизму, як однієї з найвищих духовних цінностей, що проявляється у самовідданих любові громадянина до своєї Батьківщини, усвідомленій потребі та прагненні зміцнювати і захищати її» [2], а також усвідомлення власної ролі у забезпеченні національної безпеки.

Аналіз Концепції військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України [2] дає підстави стверджувати, що військово-патріотичне виховання, як невід'ємна складова національної системи виховання, справляє безпосередній вплив на формування громадянської позиції особистості. Воно забезпечує єдність когнітивного, ціннісно-мотиваційного та поведінкового компонентів, сприяючи становленню активного, свідомого й відповідального громадянина.

Функції військово-патріотичного виховання охоплюють основні напрями розвитку особистості та відображають комплексний характер процесу її соціалізації:

– інформаційно-просвітницька функція формує когнітивний компонент громадянської позиції. Вона передбачає засвоєння знань про історію українського державотворення, військові традиції, символи, громадянські права та обов'язки. Такий інформаційний вплив сприяє усвідомленню цінності державності, соборності та незалежності, а також формує раціональне розуміння власної ролі в суспільному житті;

– психолого-педагогічна функція пов'язана з розвитком ціннісно-мотиваційного компонента громадянської позиції. Вона спрямована на виховання психологічної стійкості, самодисципліни, відповідальності та здатності до саморегуляції, що забезпечує внутрішню готовність діяти відповідально й зберігати моральну позицію у складних життєвих ситуаціях;

– ціннісно-світоглядна функція становить основу аксіологічного аспекту формування громадянської позиції. Вона сприяє утвердженню системи духовно-моральних орієнтирів, національної ідентичності та патріотичних переконань, заснованих на любові до Батьківщини, повазі до історії

й культури українського народу. Завдяки цьому забезпечується єдність переконань і вчинків.

– мотиваційна функція відіграє провідну роль у трансформації громадянських переконань в активну життєву позицію. Вона стимулює внутрішню потребу особистості реалізовувати свій громадянський і конституційний обов'язок, підвищує усвідомлення соціальної значущості військової служби та оборонної діяльності, формулюючи готовність до самопожертви в ім'я національних інтересів.

– соціалізаційна функція забезпечує практичну інтеграцію особистості у громадянське середовище через участь у волонтерських, спортивно-патріотичних та громадських заходах. Вона сприяє виявленню активної громадянської позиції, готовності діяти на благо суспільства, співпрацювати задля спільних цілей та дотримуватися демократичних цінностей.

Таким чином, функції військово-патріотичного виховання виступають взаємопов'язаними складовими цілісного процесу формування громадянської позиції особистості від засвоєння знань до усвідомлення цінностей та практичної громадянської діяльності.

Практична реалізація військово-патріотичного виховання здійснюється через цілеспрямовану систему заходів, програм і проєктів, які охоплюють усі рівні освіти та соціальні інститути, що беруть участь у формуванні громадянських і патріотичних якостей особистості.

В Законі України «Про освіту» [15] наголошується на нерозривній єдності процесів навчання, розвитку та вихованні особистості. Державна політика у сфері освіти ґрунтується на низці основоположних засад, серед яких пріоритетне значення має виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання та традицій; формування усвідомленої потреби у дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення; утвердження поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, проявів фізичного чи психологічного насильства, а також будь-яких форм дискримінації.

Саме заклад освіти має стати простором становлення особистості, відданої ідеалам демократії, гуманізму, верховенства права та державного суверенітету, а також сприяти консолідації українського суспільства на засадах громадянського миру й національної єдності.

У закладах середньої освіти військово-патріотичне виховання реалізується як складова освітнього процесу через навчальні дисципліни гуманітарного та суспільного спрямування (історія України, «Захист України», громадянська освіта), що формують знання про державу, її обороноздатність і конституційні засади; виховні заходи

(тематичні уроки мужності, зустрічі з військовослужбовцями, ветеранами, волонтерами, участь у меморіальних акціях), що сприяють осмисленню подвигів захисників України; гурткову та проєктну діяльність, спрямовану на розвиток лідерських якостей, командної взаємодії, готовності до прийняття відповідальних рішень; військово-спортивні ігри та змагання («Джура», «Сокіл», «Патріот» тощо), які формують дисциплінованість, витривалість, почуття колективізму та взаємопідтримки.

У військових навчальних закладах важливе значення надається інтеграції освітнього та виховного процесу, формуванню морально-психологічної стійкості, мотивації до подальшої служби та готовності діяти в умовах сучасних загроз. Важливу роль у цьому відіграють командири, офіцери-викладачі як наставники та носії професійних і громадянських цінностей. Ефективність виховного процесу посилюється через співпрацю з бойовими підрозділами, ветеранськими й волонтерськими організаціями для забезпечення практичної спрямованості в підготовці та формуванні відчуття причетності до справи оборони держави.

Також вагомий вплив на формування патріотичної свідомості мають засоби масової інформації, цифрові платформи й соціальні мережі, які сприяють популяризації національних ідеалів і героїчних прикладів служіння Україні. Отже, ефективна реалізація військово-патріотичного виховання передбачає комплексний підхід, який поєднує освітню, соціальну, культурну та інформаційну складові, формуючи особистість, здатну ефективно діяти в інтересах держави.

Висновки. Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальші наукові пошуки лежать у площині визначення критеріїв і показників оцінювання рівня громадянської освіти, а також розроблення педагогічних умов і технологій ефективного інтеграції військово-патріотичного виховання в освітній процес. Перспективним напрямом досліджень є обґрунтування взаємозв'язку між рівнем сформованості патріотичної свідомості та готовністю до виконання громадянського і конституційного обов'язку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
2. Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2024 № 554. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0554322-24#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
3. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким,

що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 №627. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 13.10.2025).

4. Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019: Указ президента України від 04.09.2024 №608/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6082024-52041> (дата звернення: 13.10.2025).

5. Канішевська Л.В., Рагозіна В.В. Стан військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти: результати всеукраїнського опитування учнів та вчителів. *Теоретичні та методичні проблеми виховання дітей та молоді*. 2024. №28 (1), С. 161–176. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-161-176>.

6. Бех І.Д., Канішевська Л.В., Малиношевський Р.В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. №5(2), С. 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202>.

7. Шопіна І.М., Салій М.А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука», серія «Юридичні науки»*. 2023. № 6. С. 37–41. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993>.

8. Баглай М.В. Виховання громадянської позиції курсантів військових закладів вищої освіти: теоретичний аспект. *Проблеми інженерно-педагогічної*

освіти. 2023. № 81. С. 124–130. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-81-124-130>.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. ISBN 966-569-013-2.

10. Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 13.10.2025).

11. Пометун О., Ремех Т. Оцінювання учнів з громадянської освіти в контексті компетентнісного підходу. *Український Педагогічний журнал*. 2019. № 1, 86–97. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-1-86-97>.

12. Лякішева А. Мотиваційно-ціннісний компонент соціальної поведінки особистості у формуванні її громадянської позиції. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету, серія «Педагогіка»*. 2015. № 2(15). С. 20–24.

13. Жадан І. Соціально-психогічна модель громадянської компетентності. *Проблеми політичної психології*. 2019. № 22(1), С. 7–21. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-25>

14. Баглай М.В. Зміст і структурні компоненти громадянської позиції курсантів військових закладів вищої освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2024. № 1(105). С. 130–142. [https://doi.org/10.31865/2077-1827.1\(105\)2024.306948](https://doi.org/10.31865/2077-1827.1(105)2024.306948).

15. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII: станом на 22 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 13.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025